

תקציר

העברה בין-דורית של דפוסי התמודדות : מקומה של המשפחה בהצלחתם של מבוגרים בעלי לקויות למידה

עינב ורד

עבודה זו בוחנת ומנתחת את ההעברה הבין-דורית, שמאפשרת הצלחה במשפחות שבהן יש לקויות למידה, הנמשכת לאורך כמה דורות. באופן מפורט יותר ממפה העבודה את הדרכים שבהן מתמודדות משפחות אלה עם לקויות למידה, בצורה המאפשרת להגיע להצלחה בתחומים מקצועיים, עסקיים ואקדמאיים. המחקר נערך באמצעות הפרספקטיבה הנרטיבית, המהווה זרם אחד מתוך מגוון הזרמים של המתודה האיכותנית. בעבודה זו נותחו סיפורי המרואיינים, במטרה לזהות את האפיונים של המשפחות, המצליחות לבנות נרטיב של הצלחה, למרות לקויות הלמידה. לפי הגישה הנרטיבית, הסיפור שאנשים מפתחים ביחס לעצמם ולסובבים אותם, מורכב הן מהפרשנויות שהם עצמם מעניק לדברים המתרחשים אצלם ובסביבתם, והן מהפרשנויות שאחרים בסביבה משקפים להם ומופנמים אצלם. זהו תהליך סובייקטיבי, הנמצא בדיאלוג עם הנרטיבים הדומיננטיים בחברה ובתרבות (Bruner, 1990 ;White & Epston, 1990).

מתוך מחקרים קודמים ניתן ללמוד על הקשיים וגורמי הסיכון המרובים, אשר לעיתים קרובות מונעים את הצלחתם של מבוגרים בעלי לקויות למידה בחיים (Gerber, 2012). יחד עם זאת, הספרות המקצועית מכירה בכך שחלק מבעלי לקויות הלמידה מצליחים להגיע להישגים מרשימים חרף הלקות (Brooks, 1994; King, Cathers, Miller Polgar, MacKinnon & Havens, 1992; Lavigne & Faier-Routman, 2003; King, et al., 2000). עד היום כמעט לא נעשו מחקרים שהתייחסו לתופעת לקויות הלמידה, כמתרחשת במסגרת המשפחתית, וצובעת את ההתמודדות המשפחתית כולה. זאת למרות שללקות הלמידה מרכיבים גנטיים שעלולים לעבור בין הדורות. עבודת מחקר זו יצרה בסיס ידע, שבאמצעותו ניתן להבין את תפיסת מקומה של המשפחה כגורם בהצלחתם של מבוגרים בעלי לקויות למידה. שאלות המחקר מתייחסות לתהליך

ההבניה של נרטיבים במשפחה, המעודדים התמודדות מוצלחת עם לקויות הלמידה, ובאופן בו הנרטיבים הללו מועברים בין הדורות.

מאחר שמטרת המחקר המרכזית היא לבחון את ההיבט הבין-דורי של ההתמודדות עם לקויות הלמידה, נעשה ניסיון לראיין שלושה דורות במשפחה. המדגם במחקר זה כולל 12 משפחות, שבהן אחד ההורים (הדור השני במשפחה) הוגדר כאדם בעלי לקויות למידה מצליח. ב-9 מתוך 12 המשפחות נערכו ראיונות עם שלושה דורות במשפחה: דור מבוגרים מצליחים בעלי לקות למידה (דור 2), אחד מהוריהם (דור 1) ואחד מבניהם (דור 3). ב-3 המשפחות הנותרות נערכו ראיונות עם שני דורות בלבד, ללא הדור ה-1, מאחר שבמשפחות אלה דור ההורים כבר לא היה בחיים בעת איסוף הנתונים או שמצבו הבריאותי לא אפשר את עריכת הראיון.

שיטת הדגימה שבה נעשה שימוש היא "מדגם מכוון" (Purposeful sample), שאליו נבחרו מרואיינים שמאפיינים את אוכלוסיית הנושא הנבדק (שקדי, 2003), ושיש בכוחם לתאר ולהעמיק את הידע של התופעה הנחקרת (Mason, 1996). מספר המשפחות המרואיינות נקבע על פי עקרון הרוויה (Data Saturation): המתייחס לצורך להגיע למספר מרואיינים שימצה את הנושא, כלומר עד שלא יעלה חומר חדש.

כמו בכל מחקר נרטיבי, איסוף הנתונים נעשה בעזרת ראיונות עומק. כל הראיונות התחילו בשאלה כללית שעסקה בחוויית לקויות הלמידה. בהמשך נשאלו המרואיינים שאלות לפי מדריך הראיון, שבו היתה התייחסות להתנסויותיהם, רגשותיהם ודעותיהם לגבי תופעת לקות הלמידה והדרך שבה התמודדו כתלמידים, כילדים, כבוגרים וכהורים.

בשל אופיו של המחקר, נבנה ראיון ספציפי עבור כל אחד מהדורות. כפי שנהוג בראיונות המתבססים על הגישה הנרטיבית, התבקשו המרואיינים להרחיב ולהעלות נושאים המאפיינים את החוויה האישית שלהם (Berg, 1995). כל הראיונות הוקלטו ושוכתבו במלואם ובאופן מדויק, כדי שניתן יהיה לעשות בהם שימוש מיטבי בעת ניתוח נתוני המחקר.

ניתוח נתוני המחקר נערך בשתי רמות:

- א. ניתוח הוליסטי. ניתוח שלושת הדורות כסיפור הוליסטי אחד.
- ב. ניתוח קטגוריאלי. המתייחס לפרקים המרכזיים בניתוח כל 33 הראיונות.

בניתוח ההוליסטי במחקר הנוכחי הייתה התייחסות לשלושת הדורות במשפחה כאל סיפור אחד, שבו נותחו מרכיבי התכנים העיקריים של הסיפור. מתוך ניתוחים אלה הוגדרו שלוש קבוצות של נרטיבים, אשר בהשוואתם הודגשו נקודות הדמיון והשוני בתוכן ובאופן הצגת הסיפור.

בחנית הנרטיבים המשפחתיים מעלה, שבכל המשפחות שרואיינו מתקיימת למעשה העברה בין-דורית של תחושות של איום, קושי ותסכול מול דרישות המערכות הפורמליות. תחושות אלה מייצרות צורך בנקיטת עמדה ביחס להתמודדות עם החוקים והדרישות של המערכות הפורמליות, החל מבית הספר, דרך הצבא, האקדמיה ומקומות העבודה. תחושת האיום מתבטאת בחשש המתמיד בנוגע לאי הצלחה ברכישת מיומנויות למידה בסיסיות, חשש אשר עובר מדור לדור במשפחה. כשם שלקות הלמידה עוברת במשפחה מדור לדור, כך גם הידיעה שקיים מאבק מתמיד סביב נושא הלימודים עוברת ומהדהדת בין הדורות.

מתוך סיפוריהם של המרואיינים עולה, כי נקודת הזמן שבה נוצר המתח סביב בעיית הלכות היא הכניסה למערכת החינוך הפורמלית. מתוך סיפורי המשפחות ניתן ללמוד, שלכולן ברור שהכניסה למערכת החינוך הפורמלית מהווה רק את יריית הפתיחה בהתמודדות עם לקויות הלמידה. התחושה היא שסיפור הלכות לא נגמר לעולם, וכי הוא ממשיך להוות חלק משמעותי מהסיפור המשפחתי והאישי וללוות את המשפחה ואת חבריה לאורך כל מעגל החיים ובכל שלב משלבי החיים.

12 סיפורי המשפחות המובאים במחקר זה ייחודיים ושונים זה מזה. עם זאת, הסיפורים מתלכדים לדמיון עם הכניסה למערכת החינוך, בשל הקושי של ההתמודדות המשפחתית עם המערכת ובשל הקושי של ההורים עם הילד. סביב הקושי הזה ניתן לראות שלושה קווי סיפורים שונים, הנוגעים לסדר החשיבות ולמשקל שהמשפחה נותנת למערכת החינוך ולנורמה החברתית-לימודית:

1. משפחות אשר מגלות קונפורמיות מול המערכת ומייחסות למערכת סמכות רבה.
2. משפחות אשר אינן מקבלות את המסגרת החינוכית כפי שהיא.
3. משפחות אשר מוצאות דרכים להשתלב באופן ייחודי, יצירתי ומותאם במערכת.

מאחר שכל המשפחות שרואיינו הוגדרו כמצליחות, ניתן להבין כי אסטרטגיות התמודדות שבהן נקטו הובילו בסופו של דבר להצלחתן. עם זאת, הדרך להשגת ההצלחה שונה בין המשפחות השונות. את דרכי ההתמודדות הללו ניתן לאפיין דרך שלושה נרטיבים. בקבוצה הראשונה - הנרטיב הוא שההצלחה מגיעה מתוך **אהבה, קבלה ותמיכה** ללא תנאי מצד המשפחה. בקבוצה

השנייה - הנרטיב הוא שההצלחה מושגת דרך **השקעה בכל מחיר**. בקבוצה זו ההצלחה מושגת ללא הנחות, בדרכים המקובלות, ללא הקלות או התאמות המתחשבות בלקות הלמידה, אלא באמצעות הליכה בתלם ועבודה קשה – תהא ההשקעה אשר תהיה. בקבוצה השלישית – הנרטיב הוא שההצלחה מושגת מתוך **חיפוש הדור האישית**. גם כאן מושקעת עבודה קשה במטרה להצליח, אבל מוקד ההשקעה שונה. בקבוצה זו יש התמקדות בחוזקות של הילד בעל לקות הלמידה ובחשיבה יצירתית למציאת פתרונות, אשר יתנו מענה לחוזקות אלו. ההבדל בין שלוש הקבוצות אינו במידת ההצלחה, אלא, במיקומו של מוקד ההשקעה.

הניתוח הקטגוריאלי נערך על פי גישתם של שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1997). מתוך ניתוח זה עלו שתי תמות מרכזיות. התמה הראשונה עוסקת במאפיינים הדוריים ומתבוננת על סוגיית לקויות הלמידה בהיבט רוחבי, מתוך מאפייני הדור, ומשקף את רוח התקופה הרלוונטית. התמה השנייה מתבוננת ביחסים משולשים, הכוללים את ההורים, הילדים ומערכת החינוך. תמה זו מגלה שני סוגים של יחסים במשולש – המשולש הראשון כולל את דור הסבים, דור ההורים המצליחים ומערכת החינוך. המשולש השני כולל את דור ההורים המצליחים, דור הילדים ומערכת החינוך.

מתוך התמה הראשונה, העוסקת במאפיינים הדוריים, ניתן ללמוד כי במהלך השנים חל מהפך בהתייחסות לנושא לקויות הלמידה, הן מבחינת התייחסות חברתית והן מבחינת הגישה הלימודית-טיפולית. הדור הראשון במחקר זה, הסבים והסבתות, היה עסוק בתקופת הלימודים בהישרדות ובאירועי חיים היסטוריים שתבעו את כל המשאבים האישיים. ההתפתחות והצמיחה האישית בדור זה התהוותה מתוך עשייה ודאגה לצרכים הקיומיים, כך שנושא לקויות הלמידה הודחק ולא היה במודעות האישית או החברתית. בדור השני משמעות ההשכלה הפורמלית הלכה ותפסה תאוצה, דבר שעימת אותם עם הקשיים האישיים שלהם בעוצמה מול בית הספר ומערכות החינוך. עם זאת, רוב בני הדור הזה עדיין לא היו מאובחנים וההכרה בלקויות היתה בחסר. הדור השלישי הוא דור מאובחן, בתקופה שבה נושא לקויות הלמידה בראש סדר העדיפויות של ההורים והמערכות הלימודיות, דבר שמזמן בחירה ומחדד את ההתייחסות המשפחתית לנושא זה.

התמה השנייה עוסקת בשני סוגי משולשים, דרך שתי נקודות כרונולוגיות בחייהם של בני הדור השני במחקר זה, המצליחים. בני הדור השני מופיעים בשני סוגי המשולשים, פעם אחת כילדים ופעם שנייה כהורים בעצמם. **משולש ראשון**: משולשים שהמרכיבים אותם הם בני הדור

הראשון (הורים), הדור השני (ילדים) ובית הספר. משולשים אלה מבטאים את ההיבט הילדי בתוך המשולש. **משולש שני**: משולשים שבהם הדור השני (הורים) הדור השלישי (ילדים) ובית הספר. במשולשים אלה ניתן לראות את ההיבט ההורי של המשולש.

התפקידים בשני סוגי המשולשים נשארים דומים: הורים-ילדים-בית ספר, אלא שהדמויות הממלאות תפקידים אלו משתנות לאורך מעגל החיים ולאורך הסיפור. ההבדל בין המשולשים הוא בתפקיד שאותו ממלא המרואיין בתוך אותו משולש, לפי נקודת הזמן הכרונולוגית שבה הוא נבדק. השונות בין המשפחות מתבטאת בעיקר בדרך התייחסות של ההורים, הן לילד והן לדרישות ביה"ס.

ממצאי מחקר זה אורגנו בשני מודלים. האחד עוסק בניתוח הנרטיבי-הוליסטי והקטגוריאלי לפי משולשי היחסים; המודל השני עוסק בקשרים עם מערכת החינוך על ציר הדורות, לאור ההתייחסות אל לקויות הלמידה. שני המודלים תוארו בשלושה ממדים, על פיהם מנותחות חוויות לפי מסורת הפנומנולוגיה: אחרים משמעותיים, זמן ומרחב.

מחקרים רבים שנערכו בעשרים השנים האחרונות מצאו שרוב בני האדם הם חסונים ויכולים להתמודד עם אירועים משבריים אתם הם נתקלים לאורך החיים (Bonnano, 2004; (2008), אך, רוב הספרות והמחקרים הקיימים בנושא בחנו חוסן ברמה האינדיבידואלית (Bonnano, 2004; 2008; Boyden & Mann, 2005; Hopf, 2010), תוך התייחסות לאירוע משברי או טראומטי ספציפי ולא כקושי מתמשך בעל אפיון גנטי. אין בספרות מחקרים המתבוננים על משפחה בעלת לקויות למידה. התוספת לתיאוריה במחקר זה היא משולשת: ראשית, ההבנה כי גם החוסן עובר מדור לדור. שנית, שהחוסן הבין-דורי אינו מתמקד רק באירועים משבריים נקודתיים או קצרי טווח, אלא גם בהתמודדות עם קשיים מתמשכים העלולים לעבור מדור לדור. שלישית, ההתייחסות הספציפית לחוסן במשפחות בעלות לקויות הלמידה.

מתוך ממצאי המחקר ניתן ללמוד, כי ההעברה הבין-דורית אינה מתבססת רק על פתולוגיה, כפי שמקובל להתייחס לתופעה במרבית התיאוריות המשפחתיות. גם השפעות טובות וכוחות, המאפיינים את המשפחה, יכולים לעבור מדור לדור ולאפיין את הנרטיב המשפחתי.

תרומתו של מחקר זה היא בהצבעה על החוסן המשפחתי העובר מדור לדור, ביחד עם ההעברה הבין-דורית של הלכויות היוצרות קושי.

תוצאות המחקר מרחיבות את הידע לגבי הבנת תופעת לקות הלמידה כתופעה מערכתית-משפחתית, ולא אינדיבידואלית. קיומה של התופעה משפיע לא רק על הילד בעלי לקות הלמידה, אלא גם על המערכת המשפחתית והחינוכית. רק בהתייחסות לכל שלושת הגורמים הללו וכן לאופיים של היחסים ביניהם, ניתן להבין את מקור הקושי ועוצמתו וכן את הדרך להתמודד עמו.

ברמה הפרקטית, ממצאי מחקר זה עשויים לסייע לאנשים העוסקים בחינוך ובטיפול בילדים בעלי לקויות למידה, למשפחותיהם של ילדים אלו, ולהוריהם. המחקר מדגיש את המקום המרכזי שיש להעניק להורים בתהליך האבחון של ילדיהם, כדרך לאבחן דרכי התמודדות רלבנטיות לילד בתוך המשפחה. יש התייחסות להורים כבעלי ידע פרקטי רב וכמומחים בתחום, שכן הם עצמם חוו את הבעיה. ניתן להכיר בדרך ההתמודדות שלהם כנסיון מצטבר רב השפעה על יכולתו של הילד לשתף פעולה עם הצעות המערכת, מתוך שאיפה להוביל להצלחתו.